

# DÖDEN

## EN FILM OM LIVET

### Filmhandledning av Elisabeth Nemert

”Den här filmen handlar om det som ingen talar om men alla tänker på - Döden. Vi har sedan länge i Sverige, ja i vår del av världen, allt mer kommit att sträva efter att låtsas som att döden inte finns, gömma undan den, institutionalisera den, tabubelägga den.

Den här filmens hållning är den motsatta, vilket undertiteln anger. Att liv är en förutsättning för död ser vi som självklart, dock inte att döden är en förutsättning för liv. Men filmen polemiserar inte. Den vill problematisera, framställa en, subjektiv, syn av tusen på Döden.

Låt mig kalla den den levande döden.”

Ulf von Strauss

Kan man tala med unga människor om döden? Skrämmar man dem inte då? Har de verkligen förmågan att kunna sätta sig in i något så avlägset som döden?

Kan man överhuvudtaget föra en dialog med unga människor om existentiella frågor utan att det urartar till flummigt snack?

Naturligtvis kan man det – ska man det. Unga människor har ett stort behov av att få samtala kring viktiga livsfrågor. Föräldrar och lärare måste föra ett levande, ständigt pågående samtal om livsfrågor. Våra ungdomar måste bli medvetna om vårt historiska, moraliska och etiska arv för att själva kunna formulera och leva sina värderingar.

För att underlätta det många gånger svåra etiska samtalet presenterar vi här en metod till stöd och hjälp – det sokratiska seminariet. Vi ger också förslag på fyra seminaieupplägg som alla har sin utgångspunkt i Ulf von Strauss film.

# DET SOKRATISKA SEMINARIET

## Sokrates

Finns det ett liv efter döden?

Den frågan är omöjlig att besvara med ett enkelt ja eller nej. För det är den alltför komplex och mångfasetterad. Den kräver eftertanke, reflektion, analys och ett personligt ställningstagande. Det är en typisk sokratisk fråga. En fråga som utvecklar tanken.

Det sokratiska seminariet har sina rötter i 400-talet f.Kr. då Sokrates själv vandrade omkring på Athens gator och provocerade sin omgivning. Han menade att det var gudarna uppe på Olympen som gett honom i uppgift att tvinga athenarna att kritiskt granska och analysera vedertagna sanningar. Hans rykte spreds över hela Hellas, särskilt sedan oraklet i Delfi utnämnt honom till sin tids visaste man. Ingen hade blivit så förvånad som Sokrates själv över detta uttalande. Han uppfattade nämligen inte sig själv som vis.

För att bevisa att oraklet hade fel sökte han upp kända politiker, författare och hantverkare för att ta reda på om deras kunskaper ändå inte var större än hans. Efter att ha talat med den förste personen kunde han till sin besvikelse konstatera:

– Jag är dock visare än han. Ty det förefaller som om ingen av oss vet något verkligt värdefullt, men han tror att han vet det utan att veta det, under det att jag varken vet det eller tror mig veta det.

Och inte blev det bättre när han träffade de andra. Till slut förstod Sokrates vad oraklet hade menat : Den är klokast som inser hur lite han egentligen vet om livets stora frågor.

Sokrates som i dag räknas till västvärldens allra största pedagoger, såg sig inte själv som lärare. Han ville genom det vardagliga samtalet, dialogen, lära människor att tänka själva och att upptäcka sina egna inneboende resurser och förmågor. Han såg sig som en handledare som tillsammans med sin samtalspartner utforskade idéer och värderingar. Han utformade sina frågor på ett sådant sätt att svaret blev ett resultat av den svarandes kritiska prövning av det egna tänkandet och det egna moraliska ställningstagandet. Vad är ondska? Vad är godhet? Är alla människor lika mycket värda. Vad händer med oss när vi dör?

Dessa frågor har inga givna svar. Här finns inga facit att tillgå.  
Sokrates ställde tre krav på dem han talade med:

- De fick inte luta sig mot andras uppfattningar utan skulle tala utifrån den egna övertygelsen.
- De åsikter de framförde skulle vara följdriktiga - de fick inte säga emot sig själva.
- De som deltog i samtalet skulle kunna definiera sina begrepp, det vill säga kunna förklara betydelsen av de ord och uttryck som de använde sig av.

## ATT DELTA I ETT SOKRATISKT SEMINARIUM

Som en modern undervisningsmetod har det sokratiska seminariet utvecklats av Mortimer J.

Adler som är chef för institutet för filosofisk forskning i Chicago. Han har döpt sitt bildningsprogram till "The Paidea Program" (av grekiskans pais, som betyder barn).

Några av grundstommarna i detta program är att:

- lära eleverna att tänka kritiskt och självständigt
- förbereda dem för det ansvar de har som medborgare i en demokrati
- lära eleverna att se och utveckla sina inneboende möjligheter
- sätta in faktakunskaper i ett tankemässigt sammanhang

Utgångspunkten för ett sokratiskt seminarium är en text, en bild, en film, en pjäs, ett påstående, en fråga eller en konfliktsituation.

En text, en film etc som lämpar sig för ett sokratiskt seminarium bör vara mångtydig och ge upphov till frågor och eftertanke. Tillrättalagt material eller material med en förenklad syn på tillvaron är inte användbara i detta sammanhang. Det är också en fördel om materialet är lite svårt, så att deltagarna får anstränga sig lite

för att förstå innehållet.

Deltagarna ska ha studerat materialet noga före seminarietillfället. Läst texten, sett filmen etc. Vid själva seminarietillfället ska deltagarna placeras i en ring eller fyrkant så att alla kan se varandra. När vi kommunicerar med varandra använder vi oss av ord, intonation och kroppsspråk. Fördelningen mellan dessa är enligt forskarna: orden 10-20 procent, intonationen 30 procent, och kroppsspråket hela 50-60 procent. Alltså, placeringen är viktig!

Alltför många deltagare i ett seminarium är inte att rekommendera, eftersom syftet är att alla ska ha möjlighet att framföra sina åsikter. Åtta till tio deltagare brukar vara lämpligt. Om deltagarna är färre finns det risk för att diskussionen inte blir så livfull och innehållsrik. Ju fler åsikter som framförs desto bättre för seminariet.

Ett bra seminarium förutsätter att man har gott om tid. Deltagare med ena ögat på klockan är sällan engagerade.

Av deltagarna krävs, förutom de tre krav som Sokrates ställde:

- De ska vara väl förberedda .
- De ska ta alla åsikter på på allvar. Inga rätt eller fel finns. Det är genom det gemensamma utforskandet som svagheter och fördomar blottläggs, inte genom kritik och fördömanden.
- De ska lyssna aktivt och försöka sätta sig in i vad kamraten menar.
- De ska vara beredda att ompröva och kanske ändra sin åsikt

## ATT LEDA ETT SOKRATISKT SEMINARIUM

Att leda en diskussion utan att vara den som pratar mest, utan att föra diskussionen mot den lösning man själv förordar och utan att med ord, intonation eller kroppsspråk visa vad man anser om diskussionsdeltagarnas inlägg är mycket svårt.

Det är betydligt enklare att styra en diskussion och det är nog dessvärre det som de flesta av oss alltför ofta gör. Även om vi anstränger oss att inte styra, blir resultatet ofta att våra elever kommer fram till precis den åsikt som vi själva har. Och då har vi ju skjutit över målet. Elever är så vana vid att det i en undervisnings-situation alltid finns ett rätt svar på allting och att det är läraren som sitter inne med gåtans lösning att de sällan finner det mödan värt att komma med egna förslag och lösningar. Deras egna tankar, åsikter och analyser har alltför sällan fått det utrymme som de borde få. Därför kan det sokratiska seminariet till en början kännas ovanligt för en del elever, eftersom det ju utgår ifrån dem själva.

Som förberedelse för seminariet gör seminarieledaren, utifrån den text, film etc. man valt, en seminariegång bestående av fyra olika typer av frågor: inledande fråga, faktafrågor, tolkningsfrågor och värderingsfrågor. Dessa frågor ska leda samtalet framåt och garantera att det inte "spårar ur".

Lämpliga frågor är sådana som man själv undrar över och vill diskutera. Seminarieledarens egen nyfikenhet smittar då av sig på deltagarna som blir mer motiverade att delta i diskussionen. Själv blir man också en bättre lyssnare, om man är uppriktigt intresserad av svaren för egen del.

Som seminarieledare bör man undvika frågor där man själv har en mycket bestämd uppfattning. Då blir svaret alltför ofta det man själv vill ha, och då har ju själva meningen med seminariet gått förlorad.

Man bör också sträva efter att ställa frågor som har flera tänkbara svar. Denna typ av frågor tvingar deltagarna att tänka längre än vad de kanske gjorde själva vid det första mötet med seminariematerialet.

Den inledande frågan är särskilt viktig. Den ska vara sådan att alla får tillfälle att tänka efter och svara. Välj därför en fråga som alla kan svara på.

Faktafrågor är sådana som bara har ett korrekt svar. Svaret återfinns i seminariematerialet. Att ha med denna typ av frågor i ett seminarium vars främsta syfte är att få deltagarna att tänka självständigt är för att påminna

deltagarna om något som upphovsmannen till materialet påtalat.

Författaren till texten eller filmens regissör deltar ju också i seminariet och den personens verk är den gemensamma plattform som deltagarna har att stå på. Därför är det viktigt att då och då referera till deras verk.

Tolkningsfrågor kan med hjälp av texten besvaras på mer än ett sätt. En bra tolkningsfråga ska hjälpa deltagarna till en djupare förståelse av texten/filmen och ge upphov till nya frågor. Frågan ska vara enkelt formulerad och gå rakt på sak. Vaga, svepande frågor får ofta diskussionen att spåra ur.

Värderingsfrågor kräver att deltagarna själva tar ställning till de åsikter som framförs i seminariematerialet. Här är det deltagarnas egen åsikt som gäller. Svaret beror följaktligen inte bara på hur deltagarna tolkar texten/filmen utan också på vilka värderingar, attityder, erfarenheter och kunskaper som den enskilde deltagaren har.

När man som seminarieledare strukturerar sina frågor, ska man tänka på att alltid börja med en inledande fråga som alla kan svara på. Sedan blandar man faktafrågor och tolkningsfrågor i en väl avvägd blandning och avslutar med värderingsfrågor.

Seminarieledarens uppgift är vidare att granska deltagarnas svar genom att be dem motivera svaren samt uppmana dem att redogöra för vad de grundar sina svar på. Att be deltagarna att dra ut konsekvenserna av det de säger är en nyttig övning för att få dem att utveckla och klargöra sina uppfattningar.

Vidare är det seminarieledarens uppgift att se till att deltagarna alltid kan definiera sina begrepp och att de kan förklara betydelsen av de ord och uttryck som de använder sig av.

Det gäller också att vara uppmärksam på att deltagarna talar utifrån sin egen övertygelse och inte lutar sig mot någon annans uppfattning.

Som ledare gäller det att se till att deltagarna utbyter tankar och åsikter med varandra och inte hela tiden vänder sig till den som leder diskussionen. Frågor som "Peter kan du förklara lite närmare varför du inte delar Annas uppfattning" eller Marias och Pers åsikter har vissa olikheter, kan du Cecilia klargöra skillnaderna i deras uppfattningar för oss andra?"

får deltagarna att tränga djupare in i kamraternas ställningstaganden och uppmanar till aktivt lyssnande.

Det är mycket viktigt att komma ihåg att meningen med ett sokratiskt seminarium inte är att deltagarna ska enas om en gemensam lösning. Ett seminarium är till för att utveckla och berika tänkandet, klargöra begrepp och definitioner, analysera slutledningar och antaganden samt för att få deltagarna att reflektera över sin egen livssituation.

Har ett sokratiskt seminarium varit lyckat ska deltagarna gå därifrån med fler frågor än de hade när de kom dit.

# SEMINARIEFÖRSLAG TILL FILMEN DÖDEN – EN FILM OM LIVET

## Ett meningsfullt liv

- Nämn något som är viktigt för dig i livet, något som ger ditt liv mening och innehåll.
- "Det stora äventyret med livet är att det är ändligt" säger Henning Mankell i filmen. Vad tror du han menar med det?
- Georg Klein hänvisar i filmen till Seneca ca 4f.Kr-65e.Kr (romersk filosof, författare och politiker) som menade att "Endast dödsmedvetandet ger livet mening." Håller du med om det?
- Georg Klein berättar hur Peter Nolls liv förändrades när han fick reda på att han bara hade en kort tid kvar att leva. Vad valde Noll bort? Vad blev viktigt för honom?
- Rolf Edberg säger i slutet av filmen, "Det är livet som har ett egenvärde, inte individen." Delar du hans uppfattning?
- Du har fått ditt liv i gåva, medför det några förpliktelser från din sida?
- Vad är ett meningsfullt liv, enligt din uppfattning?
- Vad anser du är meningen med våra liv? Varför lever vi här och nu?

## Vård i livets slutskede

- Har någon som stått dig nära avlidit? Hur upplevde du det?
- Enligt Jerzy Einhorn så kommer de flesta av oss att dö den långsamma döden. Vad grundar Einhorn det påståendet på?
- Att flertalet av oss kommer att dö den långsamma döden, vilka konsekvenser medför det?
- Vilken inställning hade man inom sjukvården till den döende patienten,
  - på 50-talet?
  - på 70-talet?
- Einhorns lärare Loma Feigenberg brukade säga, "Det är viktigt hur vi lever men det är också viktigt hur vi dör." Vad kan han ha menat med det?
- Döden är, enligt Jerzy Einhorn, en oerhört intensiv period i våra liv. Hur tolkar du det uttalandet?
- Hur tycker du Ethel Henriksson hanterar vetskapen om sin snart förestående död?
- Vad anser Jerzy Einhorn att "vård i livets slutskede" ska innehålla?
- Jerzy Einhorn säger också i filmen att man kan utsätta människor för en oerhörd förnedring inför döden. Vad anser du att en döende människa absolut bör förskonas ifrån?

- Synen på gamla människor skiljer sig åt beroende på vilken kultur/vilket land vi kommer ifrån.  
Hur skulle du vilja karaktärisera den svenska synen på äldre människor?  
Delar du den synen?
- Vad är ett "värdigt slut" för dig?
- Vad har du för tankar kring åldrandet? Vad innebär det för dig?

## Döden slutet – eller bara början?

- Har du någon gång funderat på vad som händer med dig efter det att du dött?
- Henning Mankell säger på ett ställe i filmen: "Livet och döden är så sammanflätade med varandra att man inte kan säga var det ena börjar och det andra slutar."  
Vad tror du Mankell menar med det?
- Människan är det enda djur som vet att hennes liv är ändligt.  
Gör denna vetenskap livet svårare? Eller gör det kanske rent utav livet lättare?
- Av jord är du kommen, av jord skall du åter varda, dessa ord läser prästen vid våra kristna jordfästningar.  
"Jag tror inte på det", säger Ethel Henriksson.  
Vad tror Ethel händer med henne när hon dött?
- Georg Klein säger: "Döden är det mest triviala av allt. Det finns ingen skillnad mellan en död fluga och en mycket stor död människa, de är precis lika döda båda två."  
Vad kan han mena med det?  
Håller du med honom?
- Rolf Edberg citerar den tyske filosofen Friedrich Nietzsche (1844-1900), när han säger "Människan är en brygga och inte ett mål".  
Hur tolkar du det påståendet?

En femtedel av Sveriges befolkning tror på reinkarnation, på att vi lever flera liv/många liv. Apropå ett liv efter detta säger Bengt Anderberg: "Liv efter detta förefaller mig som ett nonsensresonemang." Han fortsätter med att tala om att atomerna i våra kroppar frigörs när vi dör för att senare ta fast form i någon annan skepnad. Han resonerar vidare: "Man kan ju bli en buske, eller en sten eller kanske en människa."

Författaren Paul Davis har i sin bok "Det femte undret" Prisma, skrivit angående atomerna i våra kroppar: "När en organism dör och förruttnar släpps dess atomer på nytt ut i omgivningen. Vissa av dem blir slutligen beståndsdelar i andra organismer. En enkel statistisk analys visar att din kropp innehåller ungefär en kolatom från varje milligram dött organiskt material som är mer än tusen år gammalt. Detta enkla faktum har en del häpnadsväckande följder. Exempelvis härbärgerar du ungefär en miljard atomer som en gång tillhörde Jesus eller Julius Caesar eller Buddha eller trädet som Buddha satt under."

Nästa gång du betraktar din kropp kan du begrunda dess atomers långa och händelserika historia och minnas att det kött du ser och de ögon du ser det med bokstavligen är gjorda av stjärnstoft."

- Bengt Anderberg tror å ena sidan inte på ett liv efter detta samtidigt som han talar om hur hans egna atomer när de lämnat hans kropp åter tar fast form. Kan du förklara hans resonemang?
- Hur reagerar du när du får veta att du inom dig bär på atomer som härstammar från Jesus och Julius Caesar?

- Tror du på ett liv efter detta?
- Rolf Edberg säger: "Det sista som finns att upptäcka, det som håller hela det celesta maskineriet igång, det kommer vi säkerligen aldrig att nå. Hur ska vi som så nyligen har väckts till medvetande på en obetydlig fläck i oändligheten, vänta att vi någonsin ska förstå kraften bakom det hela."  
Vad är det vi aldrig kommer att nå?  
Vilken "kraft" tror du han syftar på?
- Tror du på en skapande kraft eller har vi alla tillkommit av en slump i urhavets kemiska soppa?

## Vår syn på döden

- Har du varit med på någon begravning?  
Hur tyckte du det var?
- "Döden har fått en ståplats väldigt långt bak i våra liv. Detta är ett nederlag för vår kultur," säger Mankell på ett ställe i filmen. Vad tror du han menar med det?
- "Barnen i dag ska skyddas" säger Ethel, "inte vara med på begravningar. Vad ska de skyddas ifrån," undrar Ethel? Varför tror du att så många föräldrar i Sverige väljer att inte ta med sina barn på en anhörigs begravning?
- Sedan Henning Mankell kom till Afrika har hans dödsångest dämpats. Hur kommer det sig?  
Vad är det i den afrikanska synen på döden som fått hans ångest att lätta?
- Varför är döden så svart och allvarlig här hos oss medan den i t ex Mexico är så mycket ljusare och glädjefull?
- Vilken syn har den västerländska kulturen på döden?
- I dag är döden en ständig gäst i våra vardagsrum på grund av media. Nyhetsrapportering, filmer med våldsinslag, den våldsamma döden möter oss både i fiktion och verklighet. Har detta påverkat vår syn på döden tror du?
- Är du rädd för att dö?  
Vad är du i så fall rädd för?
- Hur skulle du vilja ha din egen begravning?  
Vilken musik skulle du välja?

## VAD ÄR KUNSKAP?

En omfattande studie som gjordes i ett tusen klassrum visade att endast mellan fyra och åtta procent av undervisningstiden ägnades åt diskussion. Som orsak till denna låga siffra uppgav tillfrågade lärare att diskussioner tar alldeles för mycket tid, att eleverna först måste vara pålästa innan de kan utbyta tankar och åsikter kring ett ämne, men också att de känner sig osäkra på hur man leder en diskussion. Frågan om diskussioners värde ur undervisningssynpunkt kom också upp. Lär de sig verkligen något värdefullt genom att samtala med varandra? Bör inte skolans dyrbara tid användas på ett mer effektivt sätt?

Vad är då kunskap egentligen? Den första som analyserade kunskapens väsen var Platon. Att ha kunskap om något innebar enligt den klassiska definitionen, att vara övertygad om något som är sant och som man har goda grunder att hålla för sant.

Platon menade alltså att sann övertygelse inte är lika med kunskap. Goda skäl är det som skiljer verklig kunskap från ett antagande eller en åsikt.

För Platon var det viktigt att man intog en kritisk och analytisk hållning till den kunskap man trodde sig besitta och att man kunde uppge rimliga och godtagbara skäl för det man sa sig veta. Kravet på förståelse var centralt.

Platons klassiska definition av kunskap har idag en stark ställning inom pedagogiken. Platons lärare Sokrates räknas idag till västvärldens allra största pedagoger. Han ville ju med det vardagliga samtalet, dialogen lära människor att tänka själva. Att inte bli lättmanipulerade redskap. Han såg sig som en handledare som tillsammans med sin samtalspartner utforskade idéer och värden.

Sokrates syn på läraren som handledare och Platons syn på kunskap genomsyrar den nya läroplanen. Ordet bildning har fått renässans som kunskapsbegrepp.

Sokrates betonade vikten av att kunna definiera sina begrepp, det vill säga, kunna förklara betydelsen av de ord och uttryck som man använder sig av. Idag florerar en mängd begrepp i debatten om vad kunskap är och bör vara. Polariseringen når nya höjder. Det är antingen svart eller vitt och begreppsförvirringen verkar total. Modeorden *emotionell intelligens* och *social kompetens* används antingen som slagträ eller ideal och har på ett märkligt sätt hamnat i någon slags motsatsställning till det traditionella kunskapsinhämtandet. Inget kan vara mera fel. En definition är av nöden.

Läroplanskommitténs betänkande, *Skola för bildning*, skiljer på fyra olika kunskapsformer: fakta, förståelse, färdighet och förtrogenhet. Här menar man att fakta och förståelse hänger intimt samman. Det är på fakta du bygger din förståelse, samtidigt som det är förståelsen som ger döda fakta en verklig innebörd.

Färdighet är en kunskap som är svår att helt och hållet definiera i ord. Färdighet innebär ju att vi vet hur något ska göras och kan utföra det.

Förtrogenhet innebär ett slags förförståelse, ett igenkännande av redan upplevda händelser och situationer, där vi kan tillämpa tidigare erfarenheter.

I *Skola för bildning* påpekar Läroplanskommittén vikten av att alla de fyra formerna av kunskap finns företrädta inom alla skolämnen och kunskapsområden, även om tyngdpunkten mellan dem givetvis skiftar. De nya betygsriterierna understryker denna kunskapssyn. Dagens elever ska kunna redovisa sina kunskaper genom att beskriva - analysera - dra slutsatser - se sammanhang.

När vi talar om kunskapssyn kan det också vara lämpligt att ställa sig frågan: Vad är intelligens?

Tidigare har det varit ganska enkelt att besvara den frågan genom att hänvisa till ett intelligenstest. Ju högre intelligenskvot, IQ, en människa hade desto intelligentare var han eller hon. Idag är situationen något mer komplicerad. Forskning har visat att människor med mycket hög intelligenskvot inte har klarat sig bättre i livet än människor med lägre IQ. De har inte högre lön, produktivitet eller yrkesmässig status. Inte heller trivs de bättre med livet eller är lyckligare med vänner, familj och i kärleksförhållanden.

Daniel Goleman skriver i sin bok *Känslans Intelligens*, Wahlström&Widstrand, apropå begåvning.

*"Det finns åtskilliga undantag från regeln att begåvning avgör hur framgångsrik man blir - kanske undantagen rentav är vanligast. Som mest står begåvningen för tjugo procent av alla de faktorer som bidrar till framgång i livet, medan andra faktorer alltså står för de resterande åttio".*

Dessa andra faktorer menar han är sådant som samhällsklass, hemförhållanden, socialt kontaktnät och det som han kallar emotionell intelligens. Goleman skriver vidare:

*"Det jag intresserar mig för är en grupp av dessa "andra egenskaper" som jag med en samlingsterm kallar emotionell intelligens: förmågor som att kunna motivera sig själv och framhärda trots motgångar, att kontrollera impulser och skjuta upp behovstillfredsställelse, att styra sitt humör och se till att oro och ångslan inte påverkar ens tankeförmåga, att känna empati och hopp. Till skillnad från intellektuell begåvning, som har studerats vetenskapligt under nästan hundra år, är emotionell intelligens ett nytt begrepp. Ingen kan säga hur mycket den påverkat människors livsöden. Men de få data vi har visar att emotionell intelligens kan ha lika stor betydelse som intellektuell begåvning, och ibland till och med större."*

Ett annat begrepp som numera finns i snart sagt varje platsannons och som nästan verkar ha blivit viktigare än de baskunskaper som krävs för att utföra det arbete man söker är social kompetens. Vad är nu det för "nya färdigheter"?

Enligt den isländska professorn Sigrún Adalbjarnardóttir innebär social kompetens: Att ha förmåga att ha relationer som bygger på hänsyn, ansvar, empati och ärlighet. Att ha förmåga att se saker och ting utifrån en annan synvinkel än sin egen. Att acceptera andra synsätt. Att ha en vilja att lösa konflikter.

Det som har gjort att begrepp som social kompetens och emotionell intelligens idag upplevs som nya är att det de står för börjar upplevas som en bristvara. Tidigare hade hemmet och skolan en tydligare arbetsfördelning, skolan stod framförallt för inlärandet av fakta medan hemmet stod för den sociala fostran. Samhället förändras ständigt och därmed människors behov, vi befinner oss just nu i ett paradigmskifte. Vi går från ett industriellt till ett postmaterieellt samhälle. Det innebär att vi för tillfället har två parallella värderingssystem. Samtidigt lever fler och fler unga människor i avsaknad av en vuxen person som kan hjälpa dem att bringa ordning i detta virrvarr, de får inte lära sig vilka "spelregler" som gäller i umgänget med andra människor. Den för vår utveckling så viktiga socialiseringsprocessen, som kräver att en vuxen och mogen person kärleksfullt och konsekvent lotsar den lilla människan genom alla grynnor och skär upp till vuxen ålder, fungerar idag dåligt för ett förfärande stort antal barn.

Effekterna av det ser vi alltför ofta på tidningarnas löpsedlar. Därav också kravet att skolan ska ta på sig en allt större fostrande roll. Därav också den många gånger infekterade debatten om vilken kunskap som skolan ska förmedla. Tidigare hade skolan ett "faktamonopol," det var i skolan man fick all sin bokliga bildning. Idag har även media en stor kunskapsförmedlande roll. Rollerna förändras, nya aktörer träder fram på scenen och debatten rasar vidare.

Det är märkligt hur dessa olika "kunskapsbitar" kan upplevas som varandras motsatser, hur den ena delen bara verkar få finnas till på bekostnad av den andra. När de i själva verket har funnits där hela tiden, sida vid sida. De är alla nödvändiga för att skapa en hel människa. En människa med genuina kunskaper och färdigheter och med en tydlig social identitet. En människa som är tryggt förankrad i en kulturtradition och som har en fast värdegrund av normer, rättstänkande och mänskligt patos att stå på.

Synen på kunskap har inte förändrats särskilt mycket sedan Sokrates dagar, däremot var vi lagt tyngdpunkten. Vad som varit viktigt för vår tid, våra unga. Vilka behov vårt samhälle skapat. Därför är den första meningen i Skolplan 2000, helt följdriktig. Den lyder: "Att överföra vårt gemensamma bildningsarv till den uppväxande generationen är det övervägande målet för skolväsendet." Cirkeln är därmed sluten och inget är nytt under solen.

Sokrates, Platon och vi nutidsmänniskor, som just klivit över tröskeln till ett nytt årtusende, kan nog även ställa oss bakom Immanuel Kants definition från 1784 av upplysningstidens bildningsbegrepp. "Upplysning är människans utträde ur sin självförvållade omyndighet. Omyndighet är oförmågan att använda sig av sitt eget förstånd utan någon annans ledning. Självförvållad är denna omyndighet eftersom dess orsak inte är oförstånd utan bristande beslutsamhet och mod att bruka sitt förstånd utan ledning av någon annan. Sapere aude! Ha mod att använda ditt eget förstånd."

# DÖDEN – EN FILM OM LIVET.

## Förslag på böcker att läsa

Bengt Anderberg: *Under molnen, En förtrollad värld, Fritt efter naturen*

Rolf Edberg: *Dalens ande, Trilogin om människans villkor: Vid trädets fot, Spillran av ett moln, Brev till Columbus*

Jerzy Einhorn: *Utvald att leva*

Georg Klein: *Den sjunde djävulen, Korpens blick*

Henning Mankell: *Comedia Infantil, Leopardens öga, Berättelse på tidens strand*

Peter Noll: *Den utmätta tiden*

Philippe Ariés: *Döden – föreställningar och seder i västerlandet*

Ernest Becker: *Dödens problem*

D.J. Enright: *The Oxford book of Death*

Karl.S. Guthke: *Last words*

Elisabeth Kühler-Ross: *Döden*

Lars Ardelius/P.C. Jersild: *Slutet*

Olof Lagercrantz: *Jag bor i en annan värld men du bor ju i samma* (om Ekelöf)  
*Dikten om livet på den andra sidan* (om Swedenborg)

Johan Olof Wallin: *Dödens engel*

Stockholms läns landsting: *Lyckad Nedfrysning Av Herr Moro*

Paul Davis: *Det femte undret*

Daniel Goleman: *Känslans intelligens*